

TERESA KULAWIK

Maskulinitet och välfärdsstatens framväxt i Sverige och Tyskland

*Kan föreställningen om maskulinitet påverka samhällsutvecklingen?
Teresa Kulawik jämför tysk och svensk utveckling av välfärdsstaten och
kommer fram till att maskuliniteten som diskursiv praxis skapar stora
skillnader mellan länderna.*

Forskningsområdet jämförande analys av välfärdsstater har expanderat snabbt inom feministisk forskning under 90-talet.¹ Under denna tid har det utvecklats skilda teoretiska och epistemologiska ansatser inom forskningsfältet (Orloff 1996; Kulawik 1996; 1998a). Jag vill dock hävda att forskningen – trots denna mångfald – hittills bara ansatsvis lyckats conceptualisera kön som *maktpolitisk kategori*. I forskning om samtida politik dominerar ett perspektiv som fokuserar könsskillnader i policy-innehåll och hur detta påverkar kvinnor. Vid historiska betraktelser står kvinnorörelsens handlingsförmåga och dess inflytande på den nationella politiken i centrum för forskningsintresset.

Dessa forskningsperspektiv har lett till en förenkling av analyskategorin kön, vilket framgår särskilt tydligt i Theda Skocpols ambitiösa studie (Skocpol 1992). Hennes undersökning kännetecknas av en iögonfallande dualism. Hon analyserar både arbetarförsäkringspolitiken – och då särskilt dess misslyckande i USA – och socialpolitiska åtgärder riktade till kvinnor och mödrar. Problematisering av "kön" förekommer dock bara i den del av studien som behandlar den maternalistiska politiken. Det saknas ett könsperspektiv både på de klassmässigt förankrade aktörerna i kampen för arbetarförsäkring och på de i den skocpol-ska analysen så viktiga institutionerna (Kulawik 1998a: 296ff; Gordon 1993). I en kri-

tisk diskussion av Skocpols arbete ifrågasätter Jane Lewis att kvinnorörelsen varaktigt skulle ha påverkat den tidiga socialpolitiken. Hon förnekar relevansen av kön och anser att välfärdsstatens uppkomst och utveckling främst orsakats av klassmässiga konstellationer, vilka för henne framstår som "könlösa" (Lewis 1992, 1994).

Denna artikel försöker nå utöver sådana insnävningar av könsperspektivet genom att undersöka i vilken utsträckning maskulina identiteter och intressen har påverkat välfärdsstatens utformning och utveckling. Även om maskulinitet på senaste tiden blivit ett återkommande tema har de empirisk-historiska studierna hittills behandlat konstruktionen av manlighet och hur denna har sammanflätats med klassförhållanden (McClelland 1996; Frevert 1995). Det saknas systematiska jämförelser av det nationellt specifika i dessa konstruktioner och deras strukturerande politiska kraft.²

Sverige och Tyskland, de båda länder som jag ska behandla här, spelar en framträdande roll i den jämförande välfärdsstatsforskningen. I typologier baserade på 70-talets socialpolitik klassificeras Sverige som en socialdemokratiskt universalistisk regim och Tyskland som en konservativ korporativistisk regim (Esping-Andersen 1990). Om man lägger ett könsperspektiv på dessa välfärdsstater företräder Tyskland en stark familjeförsörjarmodell,

medan Sverige kan betraktas som prototypen för en svag familjeförsörjarmodell (Ostner 1995). Trots att de båda länderna spelat en framträdande roll för välfärdsstaternas uppkomst och utveckling så existerar knappast någon forskning *ur könsperspektiv* om den formativa fasen före första världskriget. Ett undantag utgör forskningen om skyddslagstiftning för kvinnliga arbetare (Braun 1993; Schmitt 1995; Canning 1996; Karlsson 1995). Dessa studier visar hur den industriell-kapitalistiska transformationens baksidor och faror i diskursen omtolkades till att bli könsfrågor. Undersökningarna fångar dock inte det specifika i varje lands utveckling. Följaktligen kan de inte heller föreslå några *bestämda* orsaks samband eller *systematiska* förklaringar av nationella skillnader. En jämförelse visar emellertid betydande skillnader i den köns-specifika utformningen av arbetarskyddslagstiftningen. Sålunda fanns det länder som gjorde stark åtskillnad mellan könen och inskränkte arbetarskyddsbestämmelserna utslutande till kvinnor, som exempelvis USA och Storbritannien. Andra länder, som de skandinaviska staterna, föredrog – trots att enstaka köns-specifika bestämmelser förekom – universella regleringar. En tredje grupp, däribland Tyskland, tillämpade visserligen särskilda skyddsbestämmelser för kvinnor, men införde senare också regleringar för män (Wikander m.fl. 1995).³ En jämförelse mellan Sverige och Tyskland kan därför vara fruktbar. Å ena sidan handlar det om två länder som uppvisar många socialhistoriska likheter: sen och snabb industrialisering, en traditionellt stark stat, svag medelklass och en tidig politisk mobilisering av arbetarrörelsen. Samtidigt valdes ytterst skilda socialpolitiska lösningar i dessa länder. Det gäller inte bara försäkringssystemen mot inkomstbortfall – som de ovan nämnda typologierna framförallt baseras på – utan också för skyddslagstiftningen. Samtidigt som de första kvinnospecifika skyddsföreskrifterna för arbetare infördes i Tyskland 1878 inrättades en statlig fabriksinspektion. I och med näringsreformen (*Gewerbereform*) 1891 förfogade Tyskland över fler köns-specifika skyddsregleringar för arbetare än Sverige

någonsin skulle komma att införa, bl.a. arbetsförbud för nyförlösta kvinnor, nattarbetsförbud och arbetstidsreglering för kvinnor och runsligt åtskiljande av könen på arbetsplatsen. Den första svenska arbetarskyddslagen 1889, där fabriksinspektionen infördes, innehöll inga köns-specifika bestämmelser. De första kvinnospecifika regleringarna kom år 1900 med ett arbetsförbud för nyförlösta kvinnor. 1909 följde ett – ytterst omstritt – nattarbetsförbud för kvinnliga arbetare. Den arbetstidsbegränsning som infördes 1918 var gemensam för män och kvinnor.

Hur kan det då förklaras att skyddslagstiftningen för arbetare ända från början var köns-specifikt utformat i Tyskland men inte i Sverige? Utgivarna av den komparativa antologin om kvinnoskyddslagar i Europa och USA avstår från att dra några generella slutsatser med hänsyn till komplexiteten i de respektive *kvinnorelaterade* politikmönstren och aktörs-konstellationerna. (Wikander m.fl. 1995). Samtidigt tillbakavisas uttalat förklaringar som Theda Skocpols, som lyfter fram kvinnorörelsers inflytande (Kessler-Harris m.fl. 1995: 18). Det kvarstår dock flera andra möjliga förklaringar. Här ska emellertid genast ett par förklaringar som "ligger särskilt nära till hands" vederläggas. Att förklara Sveriges mindre könsdifferentierade socialpolitik med den traditionella jordbruksekonomi och landets lägre industrialiseringsgrad, som socialhistorikern Lena Sommestad (1995) försöker göra, anser jag vara mycket förenklat (Kulawik 1998a: 302f). Resonemanget implicerar en linjär utveckling, vilket innebär att det inte kan förklara varför Sverige under sin senare industrialisering inte utvecklade lika mycket köns-specifika regleringar inom arbetarskyddet som Tyskland gjort. Olikheterna förklaras inte heller av yrkesstrukturen. När de första könsneutrala lagarna stiftades i Sverige var andelen kvinnor i industriarbete 18,6 procent, till och med högre än i Tyskland där andelen var 16,3 procent 1875 och sjönk till 14,1 procent 1882 (enligt Stockman 1985: 455; Carlsson 1986: 39).

En viktig förklaring till skillnaderna mellan länderna kan snarare finnas i "mansfrågan",

d.v.s. frågan om och hur män omfattades av regleringarna. Jag föreslår i stället en forskningsansats där man undersöker samspelet mellan ekonomisk utveckling och politiska konstellationer (ingående om detta se Kulawik 1999). Jag utgår ifrån att de båda ländernas klassbildnings- och statsbildningsmönster skapade mycket olika könsordningar. Sådana könsformerande processer kommer här att studeras, inte främst kvinnospecifikt, utan mansspecifikt. Jag kommer att skilja på två analysnivåer, nämligen den *diskursivt artikulerade* maskuliniteten under själva policyprocessen och maskuliniteten inbyggd i den *institutionella utvecklingen*. Frågan är om den politisk-institutionella utvecklingen skiljde sig åt i Sverige och Tyskland när det gällde hur maskulinitet privilegierades, och om länderna skiljer sig åt beträffande tolkningsmönstren. I fokus står därmed varken någon beskrivning av manlighet eller av dess levda verklighet. Istället analyseras diskursiva referenser och positioneringen av maskulinitet i de kontexter kring medborgarskap och social rättigheter som skapades i den politiska beslutsprocessen.

Tyskland: Mellanstatlig repression och maskulin korporativism

Tysklands väg till modernitet utmärks av talrika spänningar som ofta debatterats i forskningen men som inte kan dryftas ingående här. Här ska bara nämnas vissa särdrag som jag anser viktiga i stats- och klassbildningsprocesserna. Trots att Sverige och Tyskland ofta framhålls som "starka stater" skiljer sig de båda länderna betydligt vad gäller statens struktur och lagstiftningsprocessens utformning. I Tyskland, närmare bestämt i Preussen, lyckades man först efter den misslyckade revolutionen 1848 tämja den absolutistiska monarkin med hjälp av en författning, vilket var senare än i Sverige. Trots detta steg i riktning mot en rättsstat var de tyska delstaterna, och särskilt Preussen, starkt repressiva samhällen. Den politiska offentligheten var underkastad talrika statliga regleringar: förbud mot facklig organisering samt inskränkningar av före-

nings- och mötesfriheten. En omfattande censur begränsade press- och åsiktsfriheten. De flesta av dessa bestämmelser luckrades upp eller upphävdes under 1860-talet, eller i och med grundandet av det tyska riket 1871 – men repressionen fortsatte. Därefter riktades denna typ av åtgärder främst mot kvinnor genom att förbudet mot att engagera sig politiskt endast gällde dem. I och med socialistlagen 1878 kom det även att gälla arbetarklassen. När det tyska riket grundades etablerades visserligen en nationell parlamentsrepresentation på basis av den allmänna rösträtten för män, men denna riksdag hade begränsade befogenheter. Regeringen utnämndes av kejsaren och ministrarna var inte ansvariga inför riksdagen. Emellertid måste alla lagar, inklusive budgeten, beslutas av riksdagen.

Denna institutionella struktur hade förstås inflytande på samhällsklassernas formering. Detta har ofta diskuterats just beträffande borgerskapets påstådda svaghet. Enligt sådana resonemang lyckades borgerskapet inte bryta adelns och den gamla monarkins makt. Som följd ska borgerskapet självt ha blivit "feodaliserat" (Wehler 1988).⁴ Jämför man med Sverige framstår emellertid borgerskapets svaghet inte som något specifikt tyskt. Däremot finns ett tyskt särdrag i det sätt som borgerskapets klassbildningsprocess sammanvävdes med den nationella rörelsen och senare med bildandet av nationalstaten. Nyare forskning har tydliggjort att specifika drag i det tyska borgerskapets klassidentitet, som dess förkärlek för en stark stat och icke-liberal samhällspolitik, inte har särskilt mycket att göra med en "feodal" inställning gentemot de gamla makterna. Viktigare är den genuint borgerliga identitet som växte fram ur den nationella rörelsens sammanflätning med klassbildningen. Den tyska nationella rörelsen byggdes sedan 1830-talet kring konceptet *vapenför manlighet*, vars ideal enligt Dietmar Klenke (1995:397) var "den 'tyske mannens' dygdemönster, vilket innebar en handlingskraftig krigare troget hängiven det nationella kollektivet". Denna krigiska manlighet fick sin särart genom en i samhället djupt förankrad föreningskultur som var organiserad efter

rena brödraskapsprinciper. Att dessa nationellt sinnade sång-, skytte- och gymnastikföreningar blev politiskt betydelsefulla berodde inte minst på att de under en tid fungerade som ersättning för politiska partier (ibid: 411).

Parallellt med denna maskulinisering av den borgerliga klassidentiteten utvecklades extrema uteslutningsstrategier gentemot kvinnor. Dessa blev särskilt effektiva eftersom de sammanföll med *statliga ingripanden*. Den påbörjade utvecklingen mot avtalsrättslig familjerätt avbröts i samband med den reaktionära politiken efter 1848. Med utgångspunkt från underhållsplikten och den gifta kvinnans särskilda behov av beskydd "moderniserades" äktenskapsförhållandet och en familjeförsörjarmodell lagfästes med den s.k. civila lagboken, *Bürgerliches Gesetzbuch*, som trädde ikraft 1900 (Gerhard 1978:184ff; Harms-Ziegler 1991:269ff). Inte bara i den civilrättsliga lagstiftningen utan även i den offentliga rätten förvägrades kvinnor status som subjekt. Kvinnors politiska organisering förbjöds och kvinnor utestängdes från universitetsstudier, regler som i Preussen tillämpades till efter sekelskiftet.

Ett tydligt exempel på konsekvenserna av denna politik är lärarinnornas ställning. Medan kvinnor i många andra europeiska länder utgjorde en avsevärd andel av lärarkåren inom grund- och folkskolan så utgjorde kvinnornas andel i Preussen 1871 inte mer än 7,4 procent. Fram till 1914 steg andelen kvinnor i folkskolorna till 20 procent av lärarkåren (enligt Wehler 1995: 405/1198). Den underliga sammansmältning mellan militarism, "karlaktighet" och emancipation som präglade det liberala borgerskapets identitet kom särskilt tydligt till uttryck i lärarinnefrågan. De liberala gjorde sig till förespråkare för kvinnors rättigheter när det handlade om borgerliga kvinnors arbete i "enklare" yrken (Nienhaus 1995: 48), men de svek när de såg att förment "högre" intressen, d.v.s. företrädesvis nationella intressen, stod på spel. Det liberala borgerskapet hörde till huvudmotståndarna när det gällde anställning av lärarinnor i statliga skolor, då man befارade att ett "förkvinnligande"

skulle leda till ett "förvekligande" (enligt Stodolsky 1993: 177):

För att kunna hävda oss i konkurrensen med världsmakterna behöver vi framförallt manliga egenskaper – mod, beslutsamhet, järnhård konsekvens, stegrad intelligens. Det specifikt 'kvinnliga' kan inte erbjuda något surrogat här. Därför bör uppfostran av gossar från tio års ålder uteslutande överlätas på män. (Stodolsky 1993: 175)

Maskulin habitus av självhävdelse spelade en central roll även i forandet av arbetarklassen. Den kom till uttryck i kravet på förbud mot kvinnligt förvärvsarbete och vägran att låta kvinnor bli medlemmar i fackliga organisationer, något som förekom ända in på 1900-talet. I male-stream forskningen har den tidiga arbetarrörelsens hållning förklarats som "kvarlevor av förindustriellt skråtänkande" (Engelhardt 1977: 636). Enligt min mening har dessa kvarlevor haft så starkt inflytande i Tyskland därför att de kunnat stödja sig på statligt sanktionerade institutioner. Till detta kommer de så att säga ståndslänkande, men helt moderna, korporativa institutioner som grundades i mitten av 1800-talet i de delar av Tyskland där ståndssamhällets inskränkningar just avskaffats av näringsfriheten (Volkman 1968: 39ff; Kiesewetter 1989: 54ff). Nya exklusivt manliga yrkessammanslutningar, med skråliknande bestämmelser och mästarprov, nekade kvinnor tillgång till yrkesutbildning och kvalificerat arbete. Genom detta konstruerades politiska identiteter som haft avgörande betydelse för bildandet av arbetarrörelsen i Tyskland. Till och med yrkesgrupper som inte hade någon skråtradition, som cigarr- och tobaksarbetare, var synnerligen angelägna att skapa sig en skråliknande organisation (Schönhoven 1987: 21f; Kocka 1990).

Denna moderna korporativism kom att omfatta det socialpolitiska området långt tidigare än 1880-talets lagstiftning om arbetar försäkring. Från 1794 började de traditionella paternalistiska bestämmelserna om försörjningsplikt att successivt upphävas i Tyskland. Att ett stort antal gesäller istället blev beroende av hjälp från kommunen ledde till att 1845

års yrkesstadga (*Gewerbeordnung*) gav kommunerna rätt att tvinga gesäller och senare även fabriksarbetare att gå med i en sjukkasse (Frevert 1984: 163). Med denna korporativism organiserad efter yrke skrevs en maskulinitet in i de moderna socialpolitiska institutionerna, till en början på kommunal nivå och sedan i den statliga bismarckska arbetarförsäkringspolitiken (Kulawik 1999).

Statens potens och männens styrka

I Tyskland hade den sociala frågan debatterats sedan 1830-talet, om än med skiftande intensitet (Reulecke 1985; Beck 1995). Med det tyska rikets grundande kom den sociala frågan att framstå som särskilt brännande. Den blev viktig för den inre konsolideringen av den nya staten och för det nationella enandet, som alljämt framstod som hotat.

I detta sammanhang spelade Föreningen för socialpolitik (*Verein für Sozialpolitik*) som grundades 1872 en framträdande och viktig roll för att få till stånd en offentlig debatt om den sociala frågan och nödvändigheten av statliga åtgärder. Föreningen skilde sig betydligt från sin svenska motsvarighet vad gäller val av frågor, politisk inriktning och medlemsstruktur. Den borgerliga socialreformen i Tyskland vilade inte på demokratiska traditioner. Schmoller, förbundets mångåriga ordförande, gjorde inte någon hemlighet av detta i sitt öppningstal på den kongress då förbundet stiftades. För honom var den konstitutionella monarkin och ämbetsmannastaten den bästa av alla regeringsformer (*Verhandlungen der Eisenacher Versammlung...*, 1873: 4). Enligt hans åsikt var staten inte bara "alla institutioners hjärta", utan även manlig. Han förebrädde dem som ställde sig kritiska mot den starka staten och påstod att de talade med "kastratstämman" och förväxlade "sin egen impotens med statens" (Schmoller 1904: 259). Sin politiska legitimitet hämtade föreningen sålunda inte från sociala rörelser, utan från vetenskapliga sammanhang (Bruch 1985; Dipper 1992). Det är nästan överflödigt att nämna att kvinnor inte hade tillträde till denna vetenskapsmannens politik. Den borgerliga socialreform

men samt det faktum att det offentliga rummet tillslöts och kvinnor utestängdes medförde att fattigdomsfrågan i Tyskland tidigt inskränktes till att bli en arbetarfråga. Samtidigt omformulerades emellertid arbetarfrågan till en kvinnofråga. Därmed omvandlades innebörden av dessa båda "frågor", vilket fick omfattande konsekvenser. Hädanefter var det inte det asymmetriska förhållandet och bristen på rättvisa mellan könen som formulerades som en kvinnofråga, utan kvinnors arbete. Den stora frågan i diskussionen om skyddslagstiftning blev nu kvinnors deltagande i industriarbete, inte de kapitalistisk-industriella produktionsförhållandena.

Grundläggande för dessa resonemang var framförallt ett *politiskt* särskiljande av könen. Eftersom kvinnor inte förmådde skydda sig själva behövde de följaktligen ett särskilt, företrädesvis *statligt* skydd. Argumentationen sträckte sig mellan att kvinnors påstods vara oförmögna att organisera sig och att det öppnet medgavs att deras organisering var oönskad. Vid stämman då Föreningen för socialpolitik stiftades förklarade Lujo Brentano i sitt tal om fabrikslagstiftning att statliga ingripanden till förmån för mäns arbete var omotiverade, ja till och med farliga. Ty bara när arbetarna skaffade sig kortare arbetstider genom egna avtal kunde de ledas till större självständighet och frihet. Vad gällde kvinnliga arbetare syftade dock den statliga regleringen till "kvinnans befrielse". Först under statligt skydd var det möjligt för dem att tillvarata sina valmöjligheter, eftersom de på grund av sin "naturliga svaghet" i fysiskt, mentalt och känslomässigt avseende inte klarade att hävda sig i kampen för tillvaron (*Verhandlungen der Eisenacher Versammlung...*, 1873: 18).

Manliga arbetare erhöll visserligen inte full medborgarstatus, men de erkändes i alla fall som rättssubjekt. Som representanter för sedligheten degraderades kvinnor till att vara ett *medel* för att främja de manliga arbetarnas "sedliga höjande". Detta var en kärnpunkt när arbetarfrågan omformulerades till att bli en sedlighetfråga: Det var inte den ekonomiska exploateringen, utan bristen på husliga dygder, som framställdes som det sociala proble-

met. Således betonade professorn i national-ekonomi och en av grundarna av Föreningen för socialpolitik, Gustav Schönberg:

Och [bristen på husliga dygder] är ett socialt ont av värsta sorten eftersom kvinnans egenskaper är av högsta vikt och faktiskt av avgörande betydelse för arbetarens arbetsförmåga, för hans ekonomi och för ett gott och lyckligt socialt liv i stort. Varje blick i dessa kretsar, visar oss att den föregående meningen är sann och riktig, eftersom den demonstrerar hur samma inkomst kan ge ekonomisk framgång eller misslyckande beroende på hustrun. (Schönberg 1872: 8)

Detta sedlighetskoncept delades i stora delar av den tyska arbetarrörelsen. Förutom reglerad arbetstid, skyddslagar för liv och hälsa, och förbud mot söndagsarbete fordrade arbetarrörelsen ett "förbud mot barnarbete och allt kvinnoarbete som skadar hälsa och sedlighet" (Protokolle der sozialdemokratischen..., 1971: 52 [Gotha 1875]). Sedlighetsbegreppet syftade här uttalat på männen vars *ära* och *manlighet* man ansåg hotades av kapitalismens jämlikhet. Således uppfattades förlagsarbete i hemmen som "demoraliserande och snöpande" eftersom det "medförde kvinno- och barnarbete" (citerat i Engelhardt 1977: 278). Medan de borgerliga och kyrkliga socialreformivrarna såg kampen mot kvinnoarbete som en kamp mot socialdemokratien, så var den för arbetarrörelsen en kamp mot kapitalismen:

Att idag under kapitalets herravälde jämställa kvinnor och män i alla avseenden skulle innebära att frånta arbetarklassen dess sista återstod av lycka och välbefinnande och riva kapitalets sista begränsning. (Protokolle und Materialien des Allgemeinen...1980: 82 [Berlin 1867])

Dessa tolkningar visar att könets betydelse inte ligger i begreppets entydighet utan kanske snarare i dess mångtydighet, och att denna godtycklighet i tolkningen ger kategorin kön en central strukturerande funktion i många sociala gränsdragningar. I en situation där införandet av den allmänna rösträtten för män "hotade att riva alla gränser" blev upp-

rätthållandet av ojämlikheten mellan könen för det tyska borgerskapet själva kärnan i den borgerliga ordningen. Kön var den "sista utposten" (Vogel 1988: 436) mot de okontrollerbara jämlikhetssträvandena. Något liknande gällde för arbetarrörelsen, om än under andra förtecken. I riksdagsdebatterna vidhöll de socialdemokratiska ledamöterna att en orsak till deras krav på lagstadgade restriktioner av kvinnoarbete var att rätten till facklig och politisk organisering var inskränkt och därmed rätten att sluta avtal med arbetsgivarna (RT Protokolle 7/1, 11 juni 1887: 850 [Singer]). Det könshierarkiska särskiljandet fick en central vikt eftersom de manliga arbetarna plågades av att få sin autonomi kringskuren. I detta sammanhang argumenterade man utifrån sedligheten, men stödde sig också allt mer på medicinska argument där man utifrån fysiska skillnader utan vidare drog slutsatser både om industriarbetets större skadlighet för kvinnliga kroppar och om kvinnors politiska "svaghet". Särskilt vänsterliberala, som ledaren för de liberala fackföreningarna, Max Hirsch, använde sig av denna argumentationslinje. Sålunda betonade han att det var nödvändigt att skydda kvinnor:

För det första eftersom de är fysiskt svagare än männen, och för det andra för att de inte är kapabla att utnyttja föreningsrätten som skydd för sina rättigheter och intressen, vilket heller inte är önskvärt. (RT Protokolle: 3/2, 4 mars 1878: 304)

En tredje besläktad argumentationslinje utvecklades av katolikerna, en grupp som var politiskt betydelsefull på grund av sin nyckelställning i partisystemet. Familjeideologin var viktig för alla politiska aktörer i Tyskland, men i den katolska världsbilden var den själva kärnpunkten. Den utgjorde grundvalen för den politiska, klassöverskridande identitet som katolicismen lyckades etablera. Familjen fungerade här som en förenande kraft mellan katolicismens motsägelsefulla positioner, mellan kristna föreställningar om ståndssamhället och modern statsuppfattning. Skyddet av familjen genom restriktioner av kvinnors

arbete bidrog till att skapa en ny, helt igenom modern ordning, vars grund inte längre var ståndstillhörighet utan särskiljande av könen. En central uppgift blev därmed att skapa en därtill passande manlighet:

Den man som känner sig som en hel man, och är en hel man, söker sin stolthet just däri, att han med sina armars kraft kämpar sig till inte bara en människovärdig utan rent av en bekymmersfri tillvaro åt sin kvinna. (Die Beschäftigung verheirateter Frauen in der Fabrik, 1884: 2f)

Det katolska Centrumpartiet lade på 1880-talet oavbrutet förslag i riksdagen om förbud eller åtminstone inskränkning av gifta kvinnors förvärvsarbete som syftade till könens isärhållande. Den socialdemokratiska ledamoten Karl Grillenberger kallade förslagsfloden i riksdagen för "den omtalade kapplöpningen om den fattige mannen" (RT Protokolle 6/1, 3. Bd., 11 mars 1885: 1732). Detta bör tas helt bokstavligt. Ty även om de beslut riksdagen fattade uteslutande rörde kvinnor så diskuterades de utifrån olika maskulina klassintressen. Den avgörande konfliktlinjen i riksdagen gällde vilka skadeverkningar som övervägde: de som drabbade företagarna genom att tillgången till kvinnors arbetskraft begränsades, eller de som tillfogades de manliga arbetarna genom kvinnlig s.k. smutskonkurrens (Kulawik 1999).

Det hade nu blivit självklart att utgå från könens särart i skyddslagstiftningen för arbetare. När lagarna omarbetades 1891 rådde inte några principiella meningsskiljaktigheter om bestämmelsernas innehåll (även Schmitt 1995: 98ff; Braun 1993: 124ff). De enskilda argumenten sammanfogades till ett referenssystem där kroppsliga olikheter användes för att fördela såväl arbetsuppgifter som politisk status i samhället. Därmed kom lagarna att befästa könens olika sociala villkor och föreställningarna om könens särart kom att präglade välfärdsstatens fortsatta utveckling. Kvinnor gjordes till objekt för statliga regleringar på grund av sin förmenta "egenart" i fysisk, sedlig och politisk bemärkelse. Trots att den innehöll repressiva bestämmelser bekräftade lagen

de manliga arbetarnas subjektstatus.⁵ Lagen innehåller "spår" (Hentschel 1983: 270, Fn. 64) av en kollektiv arbetsrätt i form av arbetarutskott och informationsrätt om arbetets ledning och fördelning. Inte överraskande ägde debatten om dessa rättigheter rum i en diskursiv kontext som var entydigt maskulint präglad.

Sverige: Öppen överhetsstat och paternalistiskt skydd

Om den tyska utvecklingen ifrågasatte det oproblematiserade sambandet mellan liberalism, borgerskap och statskick så gäller detta desto mer för den svenska vägen till modernitet. Den svenska staten existerade som rättslig enhet redan sedan 1300-talet. Den moderna staten grundades på ständsrepresentationen, en ordning som aldrig avskaffades helt ens under absolutismen. I och med regeringsformen av 1809 etablerades en rättsstat som garanterade åsikts- och pressfrihet. Detta skedde alltså innan borgarklassen gjorde sitt inträde på den politiska arenan. Det svenska borgerskapet gick därmed miste om en viktig fråga som de kunde utnyttjat både för att konsolideras som klass och för att få klassövergripande politisk betydelse. Med näringsfriheten och representationsreformen rann det borgerliga projektet så att säga ut i sanden, som Göran Therborn konstaterar (1989:151). Rösträttsbestämmelserna i den nya riksdagsordningen 1866 – som ersatte de fyra stånden med en tvåkammarriksdag – stadfäste det politiska nederlaget för borgarklassen och dess uppläsning som en enad politisk kraft för en lång tid.⁶

Den nya riksdagsordningen demonstrerar det specifika i Sveriges sociala och politiska utveckling. Moderniseringen och demokratiseringen av de politiska institutionerna var inte bara resultatet av en kamp mellan gamla och nya eliter, utan påverkades också av en tredje klassmässigt förankrad kraft, nämligen bönderna. Detta skapade en politisk konstellation där de gamla merkantila eliterna och storborgerligheten kunde samverka. Borgarklassen blev därmed kluven som politisk kraft. Den polarisering mellan arbetarrörelse och bor-

gerskap som blev så fatal för Tyskland kunde därmed inte uppstå. I kampen för rösträttens demokratisering kom nämligen arbetarrörelsen att ingå i en klassövergripande allians med den framväxande nya politiska liberalismen, som bars upp av borgerliga intellektuella, småborgerskapet och delar av landsortsbefolkningen. Även om Sverige kan ses som en överhetsstat under socialpolitikens inledningsskede, så skilde sig den svenska staten avsevärt från den tyska (Therborn 1989; Stråth 1988). Den var mindre repressiv mot de nya politiska krafter som höll på att mobiliseras, såsom arbetar- och kvinnorörelsen. Dessutom var den svenska staten i vissa avseenden öppen för krav på representation, trots att de politiska rättigheterna inte demokratiserades förrän efter sekelskiftet (Rothstein 1991).⁷ Denna öppenhet gällde inte minst det statliga utredningsväsendet som överlät beredningen av lagar på kommittéer utanför statsförvaltningen. Representanter för grupper som formellt saknade medborgerliga rättigheter kunde antingen tas upp som medlemmar i sådana kommittéer eller fick rätt till remiss. Detta förfarande medförde att både arbetarna och kvinnorörelsen fick ett visst mått av inflytande över policyprocessen, trots att dessa grupper var utestängda från den lagstiftande makten.

Att den politiska moderniseringen försenades i Sverige på grund av den nya riksdagsordningen 1866 innebar att de politiska identiteterna *maskuliniserades till lägre grad*. Det politiska medborgarskapet förblev klassmässigt begränsat och det universella manliga subjektet blev (ännu) inte institutionaliserat. Detta framgår till exempel av att klass gick före kön vad gällde de politiska rättigheterna, vilket var till förmån för kvinnor. Visserligen var kvinnor på grund av sitt kön utestängda från att delta i de direkta valen till riksdagens andra kammare, men om de uppfyllde förmögenhetsvillkoren hade de sedan 1862 kommunal rösträtt och därmed indirekt rösträtt till riksdagens första kammare. Dessutom uppställdes färre institutionella hinder för kvinnor än i Tyskland: Mellan 1850 och 1865 fick de tillträde till lägre statliga tjänster och redan 1873 öppna-

des universitetens portar – med undantag för de teologiska och juridiska fakulteterna (Florin 1992; Widerberg 1980: 64ff).

I Tyskland hängde institutionernas slutenhet ihop med hur nationalstatens grundande kopplades till den vapenföra manligheten. Även i Sverige var nationalism och krigiska manlighetsideal betydelsefulla, men de baserade sig på en annan tradition. Denna olikhet framgår tydligt av den ovan skisserade statsformeringsprocessen, men gäller även för militarismens ställning. I Tyskland liksom i andra länder var maskuliniseringen av medborgarskapet nära förknippad med införandet av allmän värnplikt. I Sverige var armén in på 1900-talet organiserad efter tidigmodern modell, där soldater rekryterades efter ekonomiska principer.⁸ I sin tur hängde detta samman med att arbetskraften inte var helt fri trots näringsfriheten, utan behövde "skydd". Såväl gifta kvinnor som män omfattades. Till 1885 gällde den så kallade försvarslöshetsstadgan som innebar ett lagfäst krav på anställning.⁹ Denna förordning måste ses mot bakgrunden av att det i Sverige aldrig förekom feodala klassförhållanden med livegenskap. Detta ledde emellertid till att arbetarna stod under paternalistiskt beskydd längre än i Tyskland. Även för fabriksarbetare förblev nämligen arbetsrätten utformad som ett beroendeförhållande, såvida – som det hette i den moderniserade versionen av tjänstehjonsstadgan – inte någon annan överenskommelse träffats (Eklund 1974: 88/227). De manliga arbetarnas begränsade suveränitet fick till följd att man i Sverige aldrig på samma sätt som i Tyskland kom att skapa en så strikt könsspecifik uppdelning vad gäller sedlighet och rättigheter. Folkrorelserna som kämpade för demokratisering definierade även männens medborgarstatus utifrån sedlighetskriterier. Sålunda var nykterhetsrörelsen inte bara en borgerlig angelägenhet, utan även nära förbunden med arbetarrörelsen. De olika attityderna till disciplinåtgärder avspeglar de skillnader som fanns i de båda ländernas arbetarrörelse: Medan de svenska fackföreningarna förordade bötesstraff vid fylleri på arbetsplatsen så avvisade den tyska arbetarrörelsen kate-

goriskt dylika bestämmelser i arbetsreglementet (Hurd 1990: 103; Berlepsch 1987: 295ff/325-337).

Avslutningsvis vill jag ännu en gång framhäva de väsentliga skillnaderna i statens roll under de båda ländernas industrialisering. Både Tyskland och Sverige karakteriserades under industrialiseringen av en interventivistisk stats- och förvaltningspraxis. De båda länderna skiljer sig dock avsevärt åt vad gäller sättet att ingripa. I Preussen tvingades arbetare mellan 1849 och 1869 att ansluta sig till försäkringskassor vilket syftade till att disciplinera och infoga de "fria" arbetarna i institutioner. Denna statligt reglerade yrkesbaserade maskulina korporativism förblev det dominerande politiska organisationsmönstret både för förhållandet mellan klasserna och för den statliga socialpolitiken.¹⁰ I den tidiga fasen av industrialiseringen i Sverige garanterades den nödvändiga disciplineringen såväl av det statliga arbetstvånget, genom försvarslöshetsstadgan, som av de paternalistiska arbetsförhållandena som föreskrevs i legostadgan. Med tiden kom den svenska staten att allt mindre lägga sig i relationerna mellan arbetsmarknadens parter och dessa utvecklade sig i ett friare förhållande till staten än i Tyskland.¹¹ Arbetarrörelsen litade mer till sin egen organisationsförmåga än till statligt beskydd. Detta gällde även männens strategier för att begränsa konkurrensen från kvinnor. Den svenska korporativism som sedan efter hand utvecklades mer universalistisk och politiskt-ideologiskt strukturerad än strukturerad kring en särskild yrkesbaserad identitet (Rothstein 1991).

Från maskulin universalism till maskulin kompromiss

Diskussionen om fattigdomsfrågan, och senare även industrialiseringens sociala frågor, hade i Sverige pågått redan sedan 1830-talet. I och med liberalen Adolf Hedins agerande till riksdagen på 1880-talet blev dessa frågor ständigt återkommande på den statligt-politiska arenan (Pettersson 1983; Olsson 1990). Under det lagstiftningsarbete som drogs

igång antogs även en skyddslag för arbetare som inbegrep införandet av en statlig fabriksinspektion och preciserade skyddsföreskrifter (Englund 1976; Sellberg 1956). Lagen innehöll inga föreskrifter för enskilda arbetare och därmed inga som riktades särskilt till kvinnor. Det är däremot anmärkningsvärt att även undersökningar vilka genomfördes av Arbetarförsäkringskommittén med anledning av lagen om förebyggande av olyckor inte särskilde könen, varken vad gällde kraven på arbetstider och hygieniska förhållanden eller arbetsskador (Arbetarförsäkringskommitténs betänkande 1888, Bd. II, Nr. 2). Till skillnad från i Tyskland hade alltså rörelsen för förbättrat hälsoskydd i Sverige inte något samband med kampen mot kvinnoarbete. Detta illustreras även av den tidiga arbetarrörelsens strategier.

Trots detta förekom det även inom arbetarrörelsen i Sverige, som fortfarande präglades av hantverkstraditioner, motstånd mot kvinnors yrkesarbete. Visserligen upphörde man mycket snart med försöken att utesluta kvinnor ur de fackliga organisationerna (Qvist 1960: 265ff; Carlsson 1986: 85ff). Tryckeriarbetarna var en av de sista yrkeskårerna som antog kvinnliga medlemmar i sin fackförening, vilket skedde från 1887. Just typografernas förbund engagerade sig vid denna tid som få andra fackföreningar för förbättringar av skyddslagstiftningen för arbetare. Exempelvis anhöll de hos det Svenska läkarsällskapet om ett utlåtande om möjliga hälsoskyddsåtgärder. Varken i detta utlåtande eller i de fackliga förhandlingar som följde ställdes dock några könsspecifika krav på skyddslagstiftningen (Andra svenska typografmötets... 1886: 31f; Förhandlingar vid svenska läkare-sällskapet... 1886: 93ff).

Väl att märka bestod den maskulina konkurrensbegränsningsstrategin inte i krav på restriktiv lagstiftning utan – vilket ur tyskt perspektiv verkar rentav besynnerligt – i krav på "lika lön för lika arbete" och på att de kvinnliga arbetarna skulle vara organiserade. Tanken var att den kvinnliga konkurrensen skulle elimineras om kvinnor fick hålla sig till kollektivavtal som under täckmantel av likalönskrav

ändå garanterade bättre löner åt de manliga arbetarna. Tryckeriarbetarna talade i detta sammanhang om "neutralisering" (*Svensk Typograf-Tidning* 1888: 26).

Aven om kraven på "lika lön" främst kom män till godo är det ändå anmärkningsvärt att de manliga arbetarna i Sverige valde strategin att innesluta kvinnor och inte som i Tyskland utesluta dem. Detta går att tolka som att *maskuliniteten hade en högre rang* i Tyskland än i Sverige. I Tyskland räknades maskuliniteten som ett socialt värde i sig och försvarades även på bekostnad av omedelbara ekonomiska intressen. De svenska manliga arbetarna handlade här mer ekonomiskt rationellt. De var till och med beredda att sänka sina löner, vilket delar av bageriarbetarförbundet gjorde, för att inte konkurreras ut av kvinnor (Winberg 1990: 334). Den maskulina likalönsstrategin byggde, till skillnad från den tyska uteslutningsstrategin, på att kvinnor och män organiserade sig tillsammans. Detta blev möjligt i Sverige därför att kvinnor inte var underkastade några statliga regleringar i sin fackliga organisering och familjeideologin och den medicinska särartsdiskursen inte hade slagit igenom helt och fullt.

Detta visar sig även i förvaltningens hållning. Kommerskollegiets och medicinalstyrelsen tillstyrkte ett lagförslag om förbud mot nattarbete, utarbetat i anslutning till arbetarskyddskonferensen i Berlin 1890, med motiveringen att de planerade lagändringarna ej skulle omfatta vuxna av någondera könet. Myndigheterna ville inte ens gå med på att nattarbetsförbudet skulle utvidgas till att gälla kvinnor under 21 år, vilket de motiverade som följer:

Att till kvinnor mellan 18 och 21 år utsträcka förbudet mot nattarbete anse embetsverken obehöfligt. Den unga kvinnans kroppsutveckling är icke senare än mannens, snarare tvärtom, och hvarföre ur sedlighetens synpunkt ett ärligt arbete under andra tider än mellan kl. 5 förmiddagen och kl. 9 eftermiddagen bör för kvinnor mellan 18 och 21 år förbjudas, kunna embetsverken icke inse." (Underdånigt utlåtande..., 1893: 24)

I stället för sådana regleringar krävde de båda

institutionerna att fabriksinspektionens personal skulle utökas. Man resonerade kring kroppen men undvek sexistiska argument. Skillnaden mellan kvinnor och män definierades inte utifrån de kvinnliga och manliga kropparnas "särart" i reproduktivt hänseende, utan i stället blev den fysiska tillväxt- och mognadsprocessen avgörande. Där ligger som bekant flickor före pojkar.

I Sverige betonades alltså inte på samma sätt könsens särart och åtskillnad vad gällde sedlighetsnormer och rättigheter. Det kan förklara varför politiken i Sverige i det tidiga skedet inte utformades i enlighet med uppfattningen att män hade förmågan att tillgodose sina egna intressen medan kvinnor var i särskilt behov av statligt beskydd. Men även i Sverige infördes så småningom denna typ av argumentation, om än i en försvagad form, i den socialreformistiska diskursen. Detta skedde framförallt genom liberala socialreformivrare. De svenska borgerliga reformivrarna uppfattade sig inte som företrädare för den monarkistiska överhetsstatens politik utan som del av de demokratiska folkrörelserna. Till skillnad från i Tyskland var kvinnor delaktiga i denna offentlighet och föreningskultur. De utgjorde upp till 40 procent av medlemmarna i de tongivande frikyrko-, kyrko- och nykterhetsföreningarna (Lundkvist 1977). Kvinnor hörde till och med till initiativtagarna till den kanske viktigaste socialpolitiska organisationen på riksnivå, Centralförbundet för socialt arbete (CSA, Ohrlander 1992: 44ff).

Att de borgerliga socialreformerna hade en demokratisk karaktär i Sverige framgår inte minst av att skyddslagstiftning sågs som en *förutsättning* för demokratisering av samhället. I Tyskland däremot sågs skyddslagstiftningen snarare som en åtgärd *i stället för* demokratisering. Riksdagsledamoten Fridtjuf Berg motiverade nödvändigheten av en arbetstidsförkortning med orden:

[D]en nuvarande arbetstiden är verkligheten så överdriven, att den i ofantligt många fall gör det nästan omöjligt för den svenska *kroppsarbetaren* att tillika vara svensk *medborgare*. ... För hvarje tänkande politiker bör emellertid detta faktum

utgöra en maning att genom arbetstidens reglering *bereda arbetaren* tid att göra sig duglig för detta... ." (RD Motion AK 1893, Nr. 215: 22, kursivering här.)

Senare i debatten förklarade han varför frågan om arbetsskydd måste vara en uppgift för *staten*. Om man skulle överlåta detta på det civila samhället skulle skyddets omfattning inte bestämmas av behovet utan av organisations- och kampförmågan, eftersom man inte kunde förlita sig på att "arbetarna" skulle prioritera (organisations)svaga grupper som barn och kvinnor (ibid: 34).

De liberala reformivrarna förespråkade – om än långt ifrån enhälligt – en könsspecifik skyddslagstiftning framför de generella åtgärder som socialdemokraterna föredrog (Sellberg 1956). Det blev sedan Sveriges första liberala regering som på ett avgörande sätt drev frågan om könsspecifik lagstiftning. I och med ratificeringen av Bern-konventionen 1906 kom nattarbetsförbudet för kvinnor upp på dagordningen. Den utredning som sysslade med att utarbeta förslag för skyddslagstiftning för arbetare bemötte snarast dessa nya idéer med skepsis. Mot bakgrund av kvinnorörelsens massiva motstånd mot nattarbetsförbud för kvinnor rekommenderade utredningen att man skulle beakta den växande opinionen mot olika hinder som stod i vägen för jämställdhet mellan kvinnor och män på arbetsmarknaden och i det offentliga livet (Förslag till Lag angående förbud... 1907: 2ff). Den nu tillträdde konservativa regeringen var dock inte redo för detta:

Från samhällssynpunkt torde det nämligen knappast kunna sägas vara af alltför stor betydelse, om den myndiga kvinnans frihet att efter behag tillgodogöra sin arbetskraft i någon mån inskränkas, ..." (RD Proposition, 1908, Nr. 156:13)

Detta skulle emellertid bli mycket omstritt (*jfr* Carlsson 1986, Karlsson 1995). I Sverige kom frågan om kvinnors intressens legitimitet att stå i centrum för riksdagsdebatterna – vilket var en tydlig skillnad gentemot Tyskland (Kulawik 1998b; 1999). Liberalerna var kluv-

na när det gällde speciell skyddslagstiftning för kvinnliga arbetare. Somliga liberaler hörde till dess mest engagerade motståndare, utan att vara emot skyddslagstiftning som sådan. De ifrågasatte de könsspecifika argumenten som de ansåg vara till kvinnors nackdel. Carl Lindhagen, som hörde till de mest framträdande anhängarna av kvinnors rättigheter, lade ett uttalat medborgarrättsperspektiv på skyddslagstiftningen för kvinnor. Medan andra talade om en maskulin renässans (Karlsson 1995) betecknade Lindhagen lagen som slutpunkten för en "bortdöende maskulin kulturvärld": (RD Lagutskottets Utlåtande 1909, Nr. 43: 25)

Vi hade kunnat blifva det första europeiska folk, som genomfört allmän rösträtt både för män och kvinnor, men vi valde att i stället blifva det sista, som slöt sig till de gamla vägarne. Annu kunna vi vara de första att i skyddslagstiftningen med rättvisa ställa det arbetande folkets myndiga män och kvinnor vid hvarandras sida som kamrater. (RD Lagutskottets Utlåtande 1909, Nr. 43: 25)

Först efter en förnyad omröstning godkände riksdagen 1909 nattarbetsförbudet. Detta skedde med uttalat bifall från socialdemokratin. Sedan sekelskiftet betraktade socialdemokratin allt oftare kvinnliga arbetare ur ett barnuppfostrans- och familjeperspektiv, istället för se dem i ett strategiskt sammanhang som målgrupper för agitation och organisation. Skyddslagstiftningen för arbetare gjordes alltså även i Sverige till föremål för en maskulin kompromiss mellan olika klasser. Kompromissen ägde rum i ett klimat präglat av tillspetsade samhälleliga och politiska konflikter, inte minst genom att vänstern – d.v.s. arbetarrörelsen och liberalerna – blivit starkare.

Den könsspecifika utformningen av skyddslagstiftningen hängde alltså mycket nära samman med de manliga arbetarnas status som medborgare. Lagen stiftades under samma tidsperiod som införandet av allmän värnplikt 1901, erkännandet av fackföreningarna som avtalsparter 1907 och utvidgningen av rösträtten för män 1909.

Slutsatser

Denna artikel har visat att maskulina identiteter och intressen spelat en viktig roll i uppbyggnaden av välfärdsstaterna. Sverige och Tyskland skiljer sig avsevärt vad gäller tolkningsmönstren och hur institutionerna kom att gynna manlighet. I Tyskland kom en rigid maskulinitet till uttryck både i en extrem institutionell utestängning av kvinnor och i den diskursiva tematiseringen av den sociala frågan. När kraven på medborgarskap för manliga arbetare restes i Tyskland nekades kvinnor subjektstatus. Sverige karakteriseras snarare av en integrativ stats- och klassbildningsprocess. Den måttfulla maskulinitet som uppstod ur detta kom inte bara till uttryck i lägre institutionella barriärer gentemot kvinnor, utan framförallt i en tematisering av den sociala frågan som i mindre utsträckning baserade mäns medborgarskap på objektfiering av kvinnor.

Det blir en uppgift för framtida forskning att mer precist klarlägga i vilken utsträckning den så uppenbara *brödraskapskaraktären* i tysk politik och den *mindre könssegregerade* svenska politiken – där emellertid just "likhet" även betydde underordning – berodde på den socialhistoriska utvecklingen. I jämförande perspektiv anser jag däremot de politiska konfigurationerna som avgörande för att kunna förklara skillnaderna mellan de två länderna. Det utmärkande draget i grundandet av den tyska socialstaten var *samtidigheten* i ett flertal konfliktdimensioner, nämligen den nationella, den liberal-demokratiska och konflikten i den sociala frågan. Denna mycket konfliktpräglade situation utlöste en självförstärkande process av könhierarkiskt särskiljande, framförallt i klassbildningsprocesserna. Det tyska borgerskapet kompenserade sin "svaghet" gentemot staten och den mobiliserande arbetarrörelsen med en extrem maskulin självhävdelse. Den tyska arbetarrörelsen var inte sämre. Detta kan inte enbart tolkas som att arbetarrörelsen strävade efter borgerligt-manlig respektabilitet. Viktigare är att lyfta fram motsägelsefullheten i deras positionering. Å ena sidan lyckades de manliga arbetarna uppnå status som subjekt på riksnivå, där de var utrustade

med politiska rättigheter. Å andra sidan "feminiserades" socialdemokratin och fackföreningarna genom statlig repression. Således fick särskiljandet av könen en enorm betydelse för dem. Denna tendens förstärktes av att samhällsklassernas formering var sammanflätad med de symboliskt starkt laddade frågorna om nationalstatens grundande och den så kallade kulturkampen mot katolicismen. Att politiken var så utomordentligt konfliktfylld och moraliserande gjorde tysk könspolitik till ett givet fält för politiska gränsdragningar, men också för politiska kompromisser.

Den svenska utvecklingen är ett exempel på att bestämda aktörers identitet eller inflytande inte avgörs av deras styrka eller svaghet, utan framför allt av relationer och tidsbestämda kontexter. I Sverige ledde borgerskapets svaghet, arbetarrörelsens snabba mobilisering och den sena demokratiseringen till mindre maskulint präglade politiska identiteter än de tyska. Särskiljandet av könen var inte oviktigt, men på grund av vissa förutsättningar – splittningen av borgerskapet, möjligheten till klassövergripande kompromisser, böndernas politiska representation och den öppnare staten – blev särskiljandet mindre betydelsefullt såväl för klassbildningsprocessen som för den politiska arenan. Parallellt kom den politiska diskursen att präglas starkare av klassintressen än av symbolisk-moraliska frågor. Först efter sekelskiftet kom strategin att söka särskilja utifrån kön mer tydligt till användning. Detta skedde mot bakgrund av tilltagande politiska konflikter och en växande nationalism.

Översättning: Astrid Hedin

Fackgranskning: Maria Wendt-Höjer och Lisa Oberg

NOTER

1. Artikeln stödjer sig på forskning för min avhandling, som finansierats av Svenska Institutet, Lars Hierta-stiftelsen och Berlins senats program för kvinnoforskning. Färdigställandet och vässandet av analysen skedde under ett pågående projekt, som finansieras av

- Volkswagen-stiftelsen. Varmt tack till Astrid Hedin, Maria Wendt-Höjer, Lisa Oberg, Kerstin Borneholdt och redaktionen för *Kvinnovetenskaplig tidskrift* för att denna tyska text blev en svensk artikel.
2. För skillnaden mellan kön som praxis och kön som strukturerande modus praxis jfr Connell 1995:66ff.
 3. Dessa länderspecifika mönster för kvinnors och mäns skyddslagstiftning nämns eller diskuteras inte explicit i antologin.
 4. För en kritik av detta resonemang se Blackbourn/Eley 1980. Wehler (1995:449) har dock själv modifierat sin tolkning betydligt sedan dess.
 5. Till de repressiva reglerna i lagen hör föreskrifter om så kallat kontraktsbrott. Också i samband med arbetsreglementen sanktionerade lagen att företagen använde böter som disciplineringsåtgärd.
 6. Villkoren för rösträtt (*rösträttsstreck*) ledde till att besuttna bönder gynnades, medan stora delar av de borgerliga mellanskikten inte fick rösträtt.
 7. Rothstein (1991) hänvisar här framförallt till den korporativistiska utformningen av socialpolitiska institutioner. Han ser ett svenskt särdrag i att de korporativistiska lösningarna vann legitimitet i Sverige två årtionden före demokratiseringen. Det måste dock invändas att detta gäller även för Tyskland, även om den korporativa strukturen visade betydande olikheter i de båda länderna.
 8. Det så kallade "indelningsverket", se även Therborn 1989.
 9. Försvarslöshetsstadgan tjänade framförallt till tvångsrekrytering av soldater och blev på 1700-talet del av lantbrukets arbetskraftsekonomi, se Imhof 1974. Arbetslösa och fattiga kunde behandlas som lösdrivare. I Preussen var detta åtminstone formellt inte längre möjligt från och med införandet av den allmänna preussiska landslagen 1794 (jfr Koselleck 1989: 134).
 10. Detta framgår särskilt tydligt genom den stora betydelse som den statliga avtalsrätten (*Tarifrecht*) senare tillmättes i Tyskland.
 11. Detta förefaller mig vara bakgrunden till det sena införandet av obligatoriska socialförsäkringar i Sverige – med undantag för folkpensionen 1913. Den statliga sjukförsäkringen infördes först efter andra världskriget, arbetslöshetsförsäkringen administreras än idag av fackföreningarna.
- FÖRKORTNINGAR
- AK Andra kammaren svenska riksdagens andra kammare
 RD Sveriges riksdag
 RT Protokolle stenografisk redogörelse för förhandlingarna i tyska riksdagen
- LITTERATUR
- Andra svenska typografmötets förhandlingar i sammandrag (1886): *Nordisk Typograf-Tidning*, 7.
- Arbetsförsäkringskommitténs Betänkande (1888-1889): band I-III, Stockholm: Samson&Wallins.
- Beck, Hermann (1995): *The Origins of the Authoritarian Welfare State in Prussia, Conservatives, Bureaucracy, and the Social Question, 1818-1870*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Berlepsch, Hans-Jörg von (1987): *'Neuer Kurs' im Kaiserreich? Die Arbeiterpolitik des Freiherrn von Berlepsch 1890-1896*, Bonn: Verlag Neue Gesellschaft.
- Blackbourn, David & Geoff Eley (1980): *Mythen deutscher Geschichtsschreibung: Die gescheiterte bürgerliche Revolution von 1848*, Frankfurt/M. (u.a.): Ullstein.
- Bruch, Rudiger vom (1985): "Bürgerliche Sozialreform im deutschen Kaiserreich", Bruch, Rudiger vom (red.) *Weder Kommunismus noch Kapitalismus. Bürgerliche Sozialreform in Deutschland vom Vormärz bis zur Ära Adenauer*, München: Beck.
- Braun, Kathrin (1993): *Gewerbeordnung und Geschlechtertrennung. Klasse, Geschlecht und Staat in der frühen Arbeitsschutzgesetzgebung*, Baden-Baden: Nomos-Verlags-Gesellschaft.
- Canning, Kathleen (1996): *Languages of Labor and Gender. Female Factory Work in Germany, 1850-1914*, Ithaca: London: Cornell University Press.
- Carlsson, Christina (1986): *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880-1910*, Lund: Studentlitteratur.
- Connell, Robert W. (1995): *Masculinities*, Cambridge/Oxford: Polity Press.
- "Die Beschäftigung verheirateter Frauen in der Fabrik" (1884) *Arbeiterwohl*.
- Dipper, Christof (1992): "Sozialreform. Geschichte eines umstrittenen Begriffs", *Archiv für Sozialgeschichte*, Band 32.
- Eklund, Per (1974): *Rätten i klasskampen*, Stockholm: Tiden.
- Engelhardt, Ulrich (1977): *'Nur vereinigt sind wir stark'. Die Anfänge der deutschen Gewerkschaftsbewegung 1862/63 bis 1869/70*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Englund, Karl (1976): *Arbetsförsäkringsfrågan i svensk politik 1884-1901*, Uppsala univ. Stockholm: Almqvist&Wiksell.
- Esping-Andersen, Gösta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Florin, Christina (1992): "Kvinnliga tjänstemän i manliga institutioner", *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Oskarshamn: Utbildningsradion.
- Frevert, Ute (1995): *'Mann und Weib und Weib und Mann' Geschlechter-Differenzen in der Moderne*, München: Beck.
- Frevert, Ute (1984): *Krankheit als politisches Problem 1770-1880. Soziale Unterschichten in Preußen zwischen medizinischer Polizei und staatlicher Sozialversicherung*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Förhandlingar vid svenska läkare-sällskapets sammankomster (1886), Stockholm: Svenska läkaresällskapet.
- Förslag till lag angående förbud mot kvinnors användande till arbete nattetid i vissa industriella företag afgivet af den Kungl. Maj:T den 20 Januari 1905 tillsatta kommité för revision af lagen angående skydd mot yrkesfara den 10 maj 1889, i RD protokoll, bihang, saml. 2 avd. 2, 1908, Stockholm: Riksdagen.

- Gerhard, Ute (1978): *Verhältnisse und Verhinderungen*, Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Gordon, Linda (1993): "Gender, State and Society. A Debate with Theda Skocpol", *Contention* 3.
- Harms-Ziegler, Beate (1991): *Illegitimität und Ehe. Illegitimität als Reflex des Ehediskurses in Preußen im 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin: Duncker&Humblot.
- Hentschel, Volker (1983): *Geschichte der deutschen Sozialpolitik 1880-1980. Soziale Sicherung, und kollektives Arbeitsrecht*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Hurd, Madeleine (1990): "A Tale of two Cities. Socialists, Liberals and Democracy in Hamburg and Stockholm 1870-1914", Stråth, Bo (red.) *Language and the Construction of Class Identities*, Göteborg: Department of History, Gothenburg University.
- Imhof, Arthur (1974): "Der Arbeitszwang für das land wirtschaftliche Dienstvolk in den nordischen Ländern im 18. Jahrhundert", *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 1.
- Karlsson, Lynn (1995): "The Beginning of a 'Masculine Renaissance': The Debate on the 1909 Prohibition against Women's Night Work in Sweden", Wikander, Ulla, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis, (red.) *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, The United States, and Australia, 1880-1920*, Urbana/Chicago: University of Illinois Press.
- Kessler-Harris, Alice, Jane Lewis, Ulla Wikander (1995): "Introduction", Wikander, Ulla, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis (red.) *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, The United States, and Australia, 1880-1920*, Urbana/Chicago: University of Illinois Press.
- Kiesewetter, Hubert (1989): *Industrielle Revolution in Deutschland 1815-1914*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Klenke, Dietmar (1995): "Nationalkriegerisches Gemeinschaftsideal als politische Religion. Zum Vereinsnationalismus der Sänger, Schützen und Turner am Vorabend der Einigungskriege", *Historische Zeitschrift*, Band 260.
- Kocka, Jürgen (1990): *Arbeitsverhältnisse und Arbeiterexistenzen. Grundlagen der Klassenbildung im 19. Jahrhundert*, Bonn: Dietz.
- Koselleck, Reinhart (1989) [1967]: *Preußen zwischen Reform und Revolution*, München: Deutscher-Taschenbuch-Verlag (u. a).
- Koven, Seth, Sonya Michel (red.) (1993): *Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of the Welfare States*, New York: Routledge.
- Kulawik, Teresa (1996): "Modern bis maternalistisch: Theorien des Wohlfahrtsstaates", Kulawik, Teresa, Birgit Sauer (red.) *Der halbierte Staat. Grundlagen feministischer Politikwissenschaft*, Frankfurt/M.; New York: Campus-Verlag.
- Kulawik, Teresa (1998a): "Jenseits des – androzentrischen - Wohlfahrtsstaates? Theorien und Entwicklungen im internationalen Vergleich", Kreisky, Eva, Birgit Sauer (red.) *Transformation des Politischen und die Politik der Geschlechterverhältnisse*, PVS-Sonderheft 27, Opladen: Westdeutscher-Verlag.
- Kulawik, Teresa (1998b): "Arbeiterinnenschutz und soziale Staatsbürgerschaft in Schweden und Deutschland 1870-1910", *Zeitschrift für Frauenforschung*, Sonderheft 1.
- Kulawik, Teresa (1999): *Wohlfahrtsstaat und Mutterschaft. Schweden und Deutschland 1870-1912*, Frankfurt/M.; New York: Campus-Verlag.
- Lewis, Jane (1992): "Gender and the Development of Welfare Regimes", *Journal of European Social Policy*.
- Lewis, Jane (1994): "Gender, the family and women's agency in the building of 'welfare states': the British case", *Social History* 1.
- Lundkvist, Sven (1977): *Folk rörelserna i det svenska samhället 1850-1920*, Uppsala univ. Stockholm: Almqvist&Wiksell.
- McClelland, Keith (1996): "Rational and Respectable Men: Gender, the Working Class, and citizenship in Britain, 1850-1867", Frader, Laura L., Sonya O. Rose (red.) *Gender and Class in Modern Europe*, Ithaca: Cornell University Press.
- Nienhaus, Ursula (1995): *Vater Staat und seine Gehilfinnen. Die Politik mit der Frauenarbeit bei der Deutschen Post (1864-1945)*, Frankfurt/M.; New York: Campus-Verlag.
- Ohrlander, Kajsa (1992): *I barnens och nationens intresse. Socialliberal reformpolitik 1903-1930*, Stockholm: Almqvist&Wiksell.
- Olsson, Sven E. (1990): *Social Policy and Welfare State in Sweden*, Lund: Arkiv.
- Orloff, Ann (1996): "Gender and the Welfare State", *Annual Sociological Review*.
- Ostner, Ilona (1995): "Arm ohne Ehemann? Sozialpolitische Regulierung von Lebenschancen für Frauen im internationalen Vergleich", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 36/37.
- Petersson, Birgit (1983): *'Den farliga underklassen' – Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Umeå Univ., Stockholm: Almqvist&Wiksell.
- Protokolle und Materialien des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins (inkl. Splittergruppen), Nachdrucke hrsg. von Dieter Dowe (Reprints zur Sozialgeschichte) (1980): Berlin/Bonn: Dietz.
- Protokolle der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei, (Repr.) Bd.I und II (1971): Bonn: Verlag Neue Gesellschaft.
- Qvist, Gunnar (1960): *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846*, Göteborg: Gumpert.
- RD Motion AK 1893, Nr. 215: 22
- RD Proposition, 1908, Nr. 156:13
- RD Lagutskottets Utlåtande 1909, Nr. 43: 25
- Reulecke, Jürgen (1985): "Die Anfänge der organisierten Sozialreform in Deutschland", Bruch, Rüdiger vom (red.) *Weder Kommunismus noch Kapitalismus. Bürgerliche Sozialreform in Deutschland vom Vormärz bis zur Ära Adenauer*, München: Beck.
- Rothstein, Bo (1991): "State Structure and Variations in Corporatism: The Swedish Case", *Scandinavian Political Studies* 2.
- RT Protokolle 7/1, 11 juni 1887: 850.
- RT Protokolle: 3/2, 4 mars 1878: 304.
- RT Protokolle 6/1, 3. Bd., 11 mars 1885: 1732.
- Schmitt, Sabine (1995): *Der Arbeiterinnenschutz im deutschen Kaiserreich. Zur Konstruktion der schutzbedürftigen*

- Arbeiterin*, Stuttgart, Weimar: Metzler.
- Schmoller, Gustav (1864): *Die Arbeiterfrage*, *Preußische Jahrbücher*, band 14.
- Schönberg, Gustav (1872): *Die Frauenfrage. Vortrag gehalten zu Basel am 15. Februar 1870*, Basel: Schweighauser.
- Schönhoven, Klaus (1987): *Die deutschen Gewerkschaften*, Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Sellberg, Hjalmar (1950): *Staten och arbetarskydd 1850-1919*, akad.avh. Uppsala univ.
- Skocpol, Theda (1992): *Protecting Soldiers and Mothers. The Political Origins of Social Policy in the United States*, Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.
- Sommestad, Lena (1995): "Jordbrukets kvinnor i den svenska modellen", *Historisk Tidskrift* nr 4.
- Stodolsky, Catherine (1993): "Geschlecht und Klasse im Kaiserreich. Das Beispiel der 'Lehrerinnenfrage'."., Schissler, Hanna (red.) *Geschlechterverhältnisse im historischen Wandel*, Frankfurt/M.: Campus-Verlag.
- Stråth, Bo (1988): "Continuity and Discontinuity in the Passion of Fronts I and II. Swedish 19th Century Civic Society: Culture, Social Formation and Political Chance", Stråth, Bo (red.) *Democratisation in Scandinavia in Comparison*, Göteborg: Department of History, Gothenburg University.
- Therborn, Göran (1989): *Borgarklass och byråkrati i Sverige*, Lund: Arkiv.
- Vogel, Ursula (1988): "Patriarchale Herrschaft, bürgerliches Recht, bürgerliche Utopie – Eigentumsrechte der Frauen in Deutschland und England", Kocka, Jürgen (red.) *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im internationalen Vergleich*, Bd. 1, München: Deutscher-Taschenbuch-Verlag.
- Volkman, Heinrich (1968): *Die Arbeiterfrage im Preußischen Abgeordnetenhaus 1848-1869*, Berlin: Duncker&Humbolt.
- Wehler, Hans-Ulrich, (1988) [1973]: *Das deutsche Kaiserreich 1871-1918*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Wehler, Hans-Ulrich (1995): *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1849-1914*, band 3, München: Beck.
- Widerberg, Karin (1980): *Kvinnor, klasser och lagar 1750-1980*, Stockholm: Liber.
- Underdånigt utlåtande af Kongl. Maj:ts och Rikets Kommerskollegium och Kongl. Medicinalstyrelsen öfver det betänkande, som den 11 mars 1892 afgivits af komitén för revision av förordningen den 18 november 1881 angående minderårigas användande i arbete vid fabrik, handverk eller annan handtering m.m. (1893): Stockholm.
- Verhandlungen der Eisenacher Versammlung zur Besprechung der sozialen Frage am 6. und 7. Oktober 1872 (1873): Leipzig: Duncker&Humblot.
- Wikander, Ulla, Alice Kessler-Harris, Jane Lewis, (red.) (1995): *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, The United States, and Australia, 1880-1920*, Urbana/Chicago: University of Illinois Press.
- Winberg, Christer (1990): "Kvinnliga arbetare och facklig organisering: Textilarbetareförbundet som exempel", *Studie i modern historia tillägnade Jarl Torbacke den 18:e augusti 1990*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget.

SUMMARY

The article examines the relevance of masculinism in accounting for the formation of different welfare states in Sweden and Germany. Masculinism – as defined here – refers not to the description of masculinity or to daily life experiences, but rather to the discursively articulated masculinity in the policymaking process as well as the institutionalized masculinity of the politics and political in both countries. The article demonstrates that within the chosen policyfield – the protective labour legislation – Sweden and Germany differ considerably when it comes to the interpretative frameworks and the institutional precedence of masculinity. Germany represents a rigid masculinism whereas Sweden can be described as a moderate masculinism. This gendered pattern is, rather than through different levels of economic development best explained – as Kulawik argues – in terms of the respective national political configuration.

Teresa Kulawik
Freien Universität Berlin
FB Politische Wissenschaft
Innestr. 22
141 95 BERLIN
e-post: kulawik@zedat.fu-berlin.de